

RİZE AĞZINDA *ed-e* KULLANIMI VE *-n-*, *-t-* EKLERİNİN PEKİŞTİRME FONKSİYONU ÜZERİNE*

Çiğdem USTA**

ÖZ

Kuzeydoğu ağzlarından Rize ağzı fonetik, leksik, morfolojik, sentaktik, semantik bakımdan standart Türkçeden ayrılan yönleriyle öne çıkmaktadır. Bu yönleri ele alan çalışmalar, az sayıdadır. Bu çalışma, Rize ağzındaki “*ed-e*” kullanımı ve anlamı pekiştirilmiş fiiller üzerinedir. “*ed-e*”, *et-* fiilinin emir kipi ikinci tekil şahıs çekimine “A” parçacığının eklenmesinin sonucudur. Parçacığın işlevi, fiile yüklenen kipliği pekiştirmektir. Parçacık, Rize ağzında başka bir fiilde görülmez. Bu anlamda “*ed-e*” kalıplaşmış, arkaik bir kullanımdır, denebilir. Rize ağzında “*ed-e*” dışında dikkati çeken bir başka gramer hususiyeti ise “anlamı pekiştirilmiş” fiillerdir. *susan-* ve *boyat-* (*boya-*) fiillerinin örneklediği üzere çatı ekleri olarak bilinen *-n-* ve *-t-* ekleri, bahsi geçen fiillerde pekiştirme fonksiyonuyla işlemektedir.

Anahtar Sözcükler: Rize Ağzı, *ed-e*, Emir Kipi, Pekiştirme, Çatı, *susan-*, *boyat-*

ON THE USE OF “*ed-e*” IN RIZE DIALECT AND THE REINFORCEMENT FUNCTION OF *-n-*, *-t-* SUFFIXES

ABSTRACT

The Rize dialect, which belongs to the northeastern dialects, exhibits phonetic, lexical, morphological, syntactic, and semantic distinctions when compared to standard Turkish. There is a limited body of research investigating these characteristics. The focus of this study is to the utilization of “*ed-e*” and strengthened verbs within the Rize dialect. The enclitic “A” is appended to the second person singular imperative form of the verb “*et-*” in the case of “*ed-e*”. The primary purpose of the enclitic is to enhance the modality that is associated with the verb. The presence of the particle is not observed in any other verb within the Rize dialect. The term “*Ed-e*” is considered to be antiquated or outdated in contemporary usage. In addition to the grammatical element “*ed-e*,” the Rize dialect exhibits the presence of certain verbs that are further emphasized through the use of the affixes *-n* and *-t*. Susan (to thirst) and boyat (to paint) provide as illustrative examples of this phenomenon.

* Gönderim Tarihi: 13.09.2023. Kabul Tarihi: 30.09.2023.

** Dr. Öğr. Üyesi, KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON. cigdemdusta@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3536-0159.

Keywords: Rize Dialect, *ed-e*, Imperative Mood, Intensification, Voice, *susan-*, *boyat-*

Giriş

Rize ağızı, Doğu Karadeniz Bölgesi ağızlarından biridir. Ağız çalışmalarının öncülerinden olan Caferoğlu, 1946 yılında yazdığı makalede Anadolu ağızlarını, dokuz ağız bölgesi olarak tasnif etmiş; Rize ağızını, “*Erzurum, Trabzon, kısmen Rize ağızları bölgesi*” başlığında sınıflandırmıştır¹. 1959 yılında Fundamenta’da yayımlanan makalesinde ise 6 ağız bölgesi belirlemiştir; Rize ağızını “*Kuzeydoğu ağızları (Samsun’dan Rize’ye kadar)*” başlığında değerlendirmiştir².

Japon Türkolog Tooru Hayashi, fonetik ölçütlerin yanı sıra leksik ölçütleri de dikkate aldığı tasnif denemesinde Samsun-Terme’den Rize-Ardeşen’e uzanan hattaki ağızları üç bölge hâlinde gruplamıştır. Hayashi’nin sınıflaması ve Rize ağızının bu sınıflamadaki yeri aşağıdaki şekildedir:

1. ağız bölgesi: Terme, Ünye, Öceli, Mesudiye, Giresun Merkez ve Dereli ağızları
2. ağız bölgesi: Mesudiye, Öceli, Giresun, Dereli, Alucra, Görele ağızları
3. ağız bölgesi: Akçaabat, Maçka, Yomra, Arsin, Sürmene, Of, Rize, Ortapazar, Pazar, Ardeşen ağızları³

Karahan, “Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması” adlı kitabında Anadolu ağızlarını “Doğu, Kuzeydoğu ve Batı Grubu” olmak üzere üç ana gruba ayırmış, Rize ağızını Trabzon ve Artvin (Arhavi, Hopa, Borçka) ile birlikte Kuzeydoğu grubuna almıştır⁴. Korkmaz ise Doğu Karadeniz ağızlarını “Rize-Trabzon Ağızları” ve “Giresun-Ordu Ağızları” olarak iki başlıkla değerlendirmiştir⁵.

Rize ağızı, yerleşim yerlerine göre bazı farklılıklar göstermekte ve bu farklılıklar alt ağız bölgelerinin de tespitini gerektirmektedir. Rize ağızı üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan Günay, eserine “Rize İli Ağızları”⁶ adını vermiş ve Rize ağızını beş alt ağız bölgesine ayıran bir tasnif denemesi yapmıştır⁷:

¹ Ahmet Caferoğlu, “Anadolu Dialektolojisine Dair Bir Deneme”, *Türk Dili Belleten*, Ankara 1946, s. 67.

² Ahmet Caferoğlu, “Die Anatolischen und Rumelischen Dialecte”, *PhTF I*, Aquis Mattiacis Apud Franciscum Steiner, Wiesbaden 1959, s. 239’dan akt. Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. X-XI.

³ Tooru Hayashi, “Dialects on the Eastern Turkish Coast of the Black Sea: A Preliminary Report”, *Gengo Kengyu* 85, 1984’ten akt. Karahan, *a.g.e.*, s. XIV-XV.

⁴ Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara 1996.

⁵ Zeynep Korkmaz, “Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili Dergisi*, 2009, s. 696.

⁶ Caferoğlu, daha önce “Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar” adlı eserinde, Rize Vilayeti Ağızları, Giresun Vilayeti Ağızları vb. başlıkları kullanmıştır. Bkz. Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994.

⁷ Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, TDK, Ankara 2003, s. 28-31.

1. ağız yöresi: Merkez, Kalkandere, İkizdere, İkizdere-Güneyce, İyidere, Çayeli-Büyükköy, Derepazarı, Gündoğdu, Güneysu
2. ağız yöresi: Çayeli Merkez ve yakın çevre
3. ağız yöresi: Çamlıhemşin, Pazar-Ortaköy (Hemşin) ve köyleri
4. ağız yöresi: Çayeli-Kaptanpaşa ve köyleri
5. ağız yöresi: Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Arhavi, Hopa

Rize ağızı, standart Türkçeden farklı olan bazı dikkate değer özelliklere sahiptir. Ağız çalışmalarının Türklük bilimi ve bilhassa da Türk dili açısından önemi nedeniyle bu özelliklerin monografik çalışmalarla ortaya konulması bir zarurettir. Ancak Rize ağızı üzerine çalışmalar, yeterli sayıda değildir. Bu çalışma, standart Türkçede görülmeyen “*ed-e*” kullanımını ve *susan-*, *dayat-* gibi fiilleri irdeleyerek ağız çalışmalarına katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. “*ed-e*” Üzerine

Rize ağızında dikkat çeken özelliklerden biri “*ed-e*” kullanımındır. *et-* fiilinin emir kipi ikinci tekil şahıs çekimine “A” parçacığının⁸ eklenmesiyle oluşan *ed-e* için Günay, “*Yalnız et- fiili çerçevesinde kalmak üzere bu biçimin buyurma kipinin II. teklik şahıs olumlu çekimi için kullanılması, bölge çerçevesinde yaygın bir eğilime bağlı görünmektedir.*” açıklamasını yapmıştır. Ayrıca bu kuruluşun Eski Türkçedeki “A” edatının ekleşmesiyle veya *et-* ile *eyle-* fiilinin biçim ve anlamca kaynaşmasıyla oluşmuş olabileceğini belirtmiştir⁹. Irak Türkmen Türkçesinin Tuzhurmatu, Tazehurmatu ağızlarında da “*ed-e*” kullanımı görülmektedir. “*ed-e*”nin yanı sıra bu ağızlarda “*al-a*” da bulunmaktadır. Aynı şekilde Bayat, Halfeti, Bismil Türkmen ağızlarında, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da *al-* fiilinin “*al-a*” olarak istimaline rastlanmaktadır. Ek olarak Sultanzade, Bakü ağızında “*gel-e*” biçiminin varlığına işaret eder¹⁰. Aşağıda Rize ağızının yanı sıra mukayese imkânı için Tuzhurmatu, Tazehurmatu, Bayat, Halfeti, Bismil ağızlarından örnekler yer almaktadır:

⁸ enklitik.

⁹ Günay, *a.g.e.*, s.172.

¹⁰ Sultan Vulgarzade, "Atebetü'l-Hakâyık'ta Bir Emir Eki", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 59, 2018, s. 301. Vulgarzade “A” parçacığını pekiştirme görevli bir unsur olarak değil, doğrudan emir eki olarak kabul eder. Emir paradigmasından başka paradigmalarda da kullanılabilen A edatı ile karıştırılmaması gerektiğini belirtir. A edatını şu şekilde örneklendirir: tutsun a ‘muhakkak tutsun’; tutmasın a ‘sakın tutmasın’; aldım a ‘aldım (haberim olsun)’. A edatı ile “A” parçacığı farklı olmakla birlikte “A”nın kiplik işaretleyen bir ek olması pek muhtemel değildir. Zira bu unsur eklenmeden kiplik, bağlam ve sıfır biçimibirimle zaten işaretlenmiş durumdadır. “A”nın fonksiyonu, işaretlenen bu kiplik anlamı (emir, istek, tavsiye, yalvarma vb.) pekiştirmek veya kipliğe nüanslar (*nazik* emir, *rica düzeyinde* istek vb.) katmaktır.

1 (a) *hasab ede* benum beş yúz metre kare yerim var buğun iki yúz elli bin liraya babama satrarum oni yāni o kada kıymetlidu¹¹

(b) ūla ḥasan ğel bi *yardim ede* bağa dā ha buni tiķelum ne olu sebatur¹²

(c) o kaybana baban gelduğunlan yemek soracak fasulya suda *yemek ede*

(ç) az *kayret ede* okulunu bitur

(d) *çay ede* simiti çikar yemāk zāmani gelmişti yemağū çikar āmet nerde kimseden fayde yok yoruldum yorulmaz olu miyim

(e) bi *sebab ede* ğidu bulalum oni barabar sen anlat bi sebab kazan ebi soy kızi vermez başluk işter başluk ağırdur veremezük¹³

2 (a) *mını bele ede*

Bunu böyle *et*¹⁴.

(b) *ala mını* tut

Al bunu, tut¹⁵.

(c) apar *ala yeme:ğī* apar babay şeyde çölde işliri he apar bunu babayçın Götür, *al yemeği*, götür, baban şeyde çölde çalışıyor, he götür bunu baban için¹⁶.

(ç) Eveli ne ederdih ineği sağ, fāğlık yol *iş ede* şelle çek şını o var mı? Önceden inek sağ, yolma yol, *iş et*, yük çek, şimdi o var mı?¹⁷

(d) *ala* un dinara apar

Al on dinarı, götür¹⁸.

(e) È üreg edib onu gidib alıp yiyemidim. Kimse de demidi ki *ala* siye.

E cesaret edip gidip alıp yiyemiyordum, kimse de demiyordu ki *al* sana (kendine)¹⁹.

“A” parçacığının emir kipi paradigmasında ikinci tekil şahıs çekiminde, *araya başka bir birim girmeden* eklenmesi, *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta da görülmektedir:

¹¹ Günay, *a.g.e.*, s. 207.

¹² Günay, *a.g.e.*, s. 222.

¹³ Bu örnekler, makale yazarı tarafından Rize'nin merkez köylerinden derlenmiştir.

¹⁴ Taha Bayar Hakeem Komsh, *Irak Türkmen Türkçesi Tazehurmatu Ağzı (Şekil Bilgisi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Trabzon 2022, s. 30.

¹⁵ Komsh, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁶ Hussein Ahmed Shukur, *Irak Türkmen Türkçesinin Tuzhurmatu Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, SBE, Eskişehir 2020, s. 47.

¹⁷ Ayşe Özer, *Halfetü Türkmen Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 2020, s. 270.

¹⁸ Luqman Nader Ismael, *Irak Türkmen Türkçesinin Bayat Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 2013, s. 75.

¹⁹ İsmail Sökmen, *Bismil Türkmen Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara 2011, s. 319.

3 (a) negü kim kerekiñ anıñdın tile anıñda adın yok saña küç *bile*
Neye ihtiyacın varsa, ondan dile; *bil ki* sana yardım edecek ondan başka
bir kuvvet yoktur²⁰.

(b) isizke yaguma yırak tur *teze* yorı edgülık kıl yorık yol *tüze*
Kötüye yaklaşma, ondan uzak dur, *kaç*; daima iyilik yap, tavır ve
hareketini *düzelt*²¹.

4 (a) isiz kılgan erke sen edgü *kıla* keremniñ başı bu erür ked *bile*
Kötülük yapan adama sen iyilik yap, keremin başı budur, bunu iyi *bil*²².

Emir paradigmasıyla çekimde “A” enklitiğinin eklenme sebebi, *kiplik anlamı pekiştirme* temayülüdür. Pekiştirme veya eski gramerlerdeki adıyla tekit, çeşitli yollarla bir unsuru, ifadeyi, söylemi, *anlamı* vurgulama olarak tanımlanabilir²³. Dilin herhangi bir katmanında gerçekleşebilen pekiştirmenin amaçları, literatürde, “*anlamı kuvvetlendirmek*, *şüphe* ve kapalılığı ortadan kaldırmak, muhatabı ikna etmek” olarak belirlenmiştir²⁴. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde birçok şekilde ortaya çıkan pekiştirme, emir kipi paradigmasında sık görülmektedir. Buyruk anlamı yanında yalvarma, istek, tavsiye, teşvik vb. kiplik anlamları²⁵ kodlayabilen bu paradigmayla kullanılan unsurlar çeşitlilik göstermektedir. Bunlardan biri de *-Gİl* birimidir.²⁶ Köktürkçeden itibaren tarihi lehçelerde tespit edilen ve bugün bazı lehçelerdeki *-gIn*, *-gInAn*, *-gİr*, *-gıla*, *kıla*, *-kele*, *-gele*²⁷ türevleriyle dikkat çeken, Türkiye Türkçesinde bulunmayan birim, temelde 2. şahsa gelmektedir. Uygur Harfli Oğuz Kağan destanında²⁸ ve Nogay Türkçesinde 3. kişiye eklendiği görülse de bunların çoğunlukla istek anlamında dua, arzu ve beddualarda ortaya çıkması ve isteğin yöneldiği muhatabın genellikle Tanrı olması, birimin temelde 2. kişiyle ilgili olduğunu göstermektedir.

²⁰ KB: 1280, Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II- Çeviri*, TTK Yayınları, Ankara 1985, s. 102.

²¹ KB: 1508, Arat, *a.g.e.*, s. 117.

²² AH: 333-334, Reşit Rahmeti Arat, *Atebetü'l-Hakayık*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

²³ Bkz. Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara 1992, s. 122; Ahat Üstüner, *Türkçede Pekiştirme*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2003, s. 6.

²⁴ Bkz. Mehmet Altın, “Kur’ân’da Te’kid Üslupları ve Çeşitleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 8, S: 18, 2017, s. 168; Mehmet Ali Sezer, *Arap Gramerinde Te’kid*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ 2003, s. 2; Birol İpek, *Türkçede Pekiştirme Edatları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ 2009, s. 22.

²⁵ Çiğdem Usta, *Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Kırıkkale 2013.

²⁶ Dilek Ergönenç Akbaba, “Nogay Türkçesinde Emir Kipinde Kullanılan *-GİR* Eki Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, 2008, s. 161-168.

²⁷ Ahmet Caferoğlu, “Türkçemizdeki *-ğil* ve *-gil* Emir Eki”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1971*, TDK Yayınları, Ankara 1989, s. 1-10.

²⁸ O. Fikri Sertkaya, “Bolsunğıl Tep Tediler”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül-3 Ekim 1988)*, Ankara 1996.

5 (a) Keede ooruy elegendinde ele “eger men ölsöm, uşunday *kılgıla!*” dep, aldın ala kereezin aytıp koygondor da bolgon.

Bazen henüz hastalanmamışken “Eğer ben ölürsen, böyle *yapın!*” diyerek önceden vasiyetini söyleyenler de vardır.

(b) Büyün çölə *çixmagınən*, ıldırım çaxışağ.

Bugün dışarı *çıkma*, şimşek çakacak.²⁹

6 (a) ay kaganum, senge çaşgu *bolsungıl* tüzün, ay kaganım senge türlük *bolsungıl* tüzün negü kök tengri birdi tüşümde kiltürsün tala turur yirmi urugungga birtürsün tep tedi

Ey Kağanım senin ömrün *hoş olsun*; ey kağanım, senin hayatın *hoş olsun*. Gök Tanrı düşümde verdiği hakikate çıkarısın. Tanrı bütün dünyayı senin uğruna bağışlasın³⁰.

(b) Va, üvih *sönmeğir* bala - dep Baktıy Oraztayga burıldı.

Ocağın *sönmesin* yavrum - diyerek Baktıy Oraztay’a döndü³¹.

Emir paradigmasıyla kullanılan unsurlardan biri de Kutadgu Bilig’de tespit edilen –I birimidir. Haşimi, bu unsurun pekiştirme amacıyla kullanıldığını belirtir. Aşağıda Haşimi’nin tespit ettiği bazı örnekler yer almaktadır³²:

7 (a) *tirilsüni* terken kutı min kutun *yalınsunu* körmez karakı otun

Devletli hükümdar bin saadet içinde *yaşasın*, çekemeyenlerin gözleri ateşte *yansın*.

(b) cefa kıldı dünya karıdı bu kut sini *armasunu* munu sözke büt

Dünya cefa etti, bu saadet ihtiyarladı, bu sözke inan, seni de *aldatmasın*.

(c) Ogulug kısa tut ata bolguçu sana *külmesüni* kidin kelgüçi

Ey baba olan, çoçuğunu sıkı terbiye et, arkadan gelenler sana *gülmesinler*.

Bugün Kırgız, Kazak, Sibiryaya Tatar Türkçeleri gibi bazı Kıpçak lehçelerinde kullanılan ve Eski Türkçe *çu*³³ enklitik edatından geldiği düşünülen

²⁹ Abdulla H. Vəliyev, *Azərbaycan Dialektologiyası*, ADU Nəşriyyatı, Bakı 1975, s. 33’ ten akt. Vafa Rzazade, *Azərbaycan Türkçesinde Kiplik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara 2022, s. 61.

³⁰ Willy Bang-Reşit Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936, s. 29.

³¹ Magomet Kirimov, *Aybetli Kırk Avıl, Avıldaslarım*, Çerkessk, 1986’dan akt. Ergöneç Akbaba, *a.g.e.*, s. 165.

³² Ahmet Haşimi, “Kutadgu Bilig’de Pekiştirme Amacıyla Kullanılan Sesbirimler, Biçimbirimler, Sözcükler ve Sözcük Grupları”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 2021 s. 23.

³³ F. Sema Barutçu, “Türk Dilinde Enklitik Edatlar Üzerine *çu/çü*”, *Kök Araştırmalar Dergisi*, 3 (2), 2001.

şI³⁴, çI, sı³⁵ parçacıkları da pekiştirme ya da bağlamın katkısıyla anlam ayırtıları yaratan birimlerdir:

8 (a) Mınawın kim eken barıp *bilşi* dep bay kisi jiberedi.

Bu kimmiş, gidip *öğren!*” deyip zengin adamını yolladı.

(b) Şekçil aco cookerdi aydatıp kelip aldına çök tüşürüp «İ, eki colu teñ arganı sen taptıñ. Kana, *aytçı*, mınça akıldı kayeriñe katıp cürösün? » dep surayt eken.

Şüpheci han askerle durmadan konuşup önünde diz çöktürüp “İki kere de çözümü sen buldun. Haydi, *söyle* bakalım, bunca akılı nerden buluyorsun?” diye sordu³⁶.

(c) Poroñqo yırlarını yırlap *pirtsı*.

Eski şarkıları *söylesene!*³⁷

Pekiştirici parçacıklar bakımından zengin olan Türkmen Türkçesi de *da*, *ey*, *la* enklitikleriyle dikkat çekmektedir. Bunlar emir paradigmasıyla beraber pekiştirme yanında anlam ayırtıları oluşturabilen unsurlardır:

9 (a) Hanı cogap *beriñ-dä!*

Haydi cevap *verin bakalım!*

(b) Bir çäynek çay *getir-ey*.

Bir demlik çay *getir ya* (getirsene).

(c) Yeri, indi şolarıñ gürrüñini *goyal-la, yat-la, çal*.

Haydi, şimdi onların sohbetini *birakalım bir*, haydi *yatsana*³⁸.

Gagavuz Türkçesinde emir kipi üçüncü şahısın hem olumlu hem olumsuz çekiminde sıklıkla fiilin önüne “*ko*” parçacığı getirilmektedir³⁹. “*ko*” parçacığının fonksiyonu da bahsi geçen diğer parçacıklar gibi kiplik anlamı berkitmektir:

10 (a) Padişaa cuvap eder: -Bän kayılım, *ko gitsin* senin oolun da getirsin kara beygiri. Eer bulursa beygiri, *ko onun olsun*.

³⁴ Elanur Kazanlar Ürkmez, *Kazak Türkçesinde Kiplik: Morfo-Sentaktik Semantik Bir Analiz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Manisa 2019, s. 228.

³⁵ Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S: 2, 2008, s. 43.

³⁶ Tölögön Kasimbek, *Sıngan Kılıç*, Bişkek 1998, s. 414’ten akt. Meryem Karataş, *Kırgız Türkçesinde Pekiştirici Unsurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, LEE, Ankara 2020, s. 15.

³⁷ Ferit Yusupov, “Tatar Şive Dilindeki Emir, Niyet ve İstek Kipleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4 (4), 2014, s. 15.

³⁸ Bkz. Nergis Biray, “Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: 4/3, 2015, s. 976.

³⁹ Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Cümle, Sözlük, Metin Örnekleri*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 155.

- (b) Ey, göklerde olan, bizim Bubamız. *Ko ayözlansın*⁴⁰ senin adın, *ko gelsin* senin padişahlın. *Ko olsun* senin istediyn hem erdâ da, nicâ göktâ.
 (c) Kim unuçek toprak sesini? Canı fırlasın o tatlı datları balı, şekerin, *ko pelin*⁴¹ olsun.
 (ç) Allah herkezini *ko korusun*, üreklerniz iiliklân salt dolsun!⁴²

2. Çatı Eklerinin Pekiştirme İşlevi Üzerine

Literatürde üzerinde fikir birliği sağlanamamış kategorilerden biri “çatı”dır. Çoğu araştırmacı, çatıyı eylemin özne ve nesneye göre durumu olarak ele alırken yalnız fiil-özne veya temel olarak fiil-nesne ilişkisine odaklananlar da vardır⁴³. Semantik, sentaks, leksik açıdan da irdelenmesi gereken çatı⁴⁴ çoğunlukla eklerle işleyen bir kategori olarak değerlendirilmektedir⁴⁵. Çalışmalar özellikle çatı eklerinin farklı işleyişlerine yoğunlaşmaktadır. Eklerin üst üste gelebilme kuralları, aynı eki almış fiilin bağlamına göre farklı çatıyı işaretlemesi, çatı ekinin zaman zaman yeni bir kelime üretmesi, yapım eki çekim eki belirsizliği gibi meseleler, çalışmalara konu edilmiştir. Bu çalışmalar genellikle standart Türkçe üzerinedir. Oysa ağızlarda da çatı eklerinin kullanımı, dikkate değer bir görünüm sergilemektedir. Bu ağızlardan biri de Rize ağızıdır.

Rize ağızında -n-, -t- ekleri, farklı kullanılışlarıyla dikkat çekmektedir. Genellikle dönüşlülük, edilgenlik, meçhullük işaretlemesi yapan -n- eki, Rize ağızında *susa-*, *büyü-*, *uza- oluş fiillerine* gelebilmektedir. Çalışmasına bahsi geçen fiillerden *susan-* örneğini alan Günay, -n- ekinin burada “dönüşlülük fonksiyonuna aykırı ve gereksiz bir kullanılış içerisinde” olduğunu belirtmiştir⁴⁶.

susan-, *büyün-*, *uzan-* fiillerine nadir de olsa bazı eski kaynaklarda rastlanmaktadır. *susan-*, *Kıpçakskiy Slovar*⁴⁷ adlı Ermeni Kıpçakçası sözlüğünde⁴⁸ ve *Dede Korkut'ta* yer almaktadır. *büyün-*, *Tarama Sözlüğü'nde* “büyüme” karşılığı ile bulunmaktadır, Müntehabü’ş-Şifa adlı eserde tanık-

⁴⁰ Ayözlan-: Kutsanmak

⁴¹ Pelin: Yaprakları acı bir bitki.

⁴² Leyla Dilek, *Gagavuz Türkçesindeki Tasarlama Kiplerinin Semantik Düzlemde İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, SBE, Siirt 2021, s. 40-68.

⁴³ Engin Yılmaz, “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2001*, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 251.

⁴⁴ Bkz. Selma Gülsevin, “Tarihi Türk Lehçelerinde Çatı Eklerinin Üst Üste Gelişlerinde Sıra Dışı Kullanışlar Üzerine”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 91, 2022, s. 173; Kerime Üstünova, “Sözlüksel Çatı-Söz Dizimsel Çatı Ayrımı”, *IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bilge Tonyukuk Anısına*, Ankara 2021.

⁴⁵ Gülsevin, *a.g.e.*, s. 173.

⁴⁶ Günay, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁷ Aleksandr Garkavets, *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie III-Kıpçakskiy Slovar*, Almaty, Kasean Baur, 2010'dan akt. Musa Salan, *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara 2016.

⁴⁸ Sözlükte *susan-*, “çok susamak, suya karşı güçlü bir istek duymak” karşılığıyla geçmektedir.

lanmıştır. *uzan-* fiili de aynı sözlükte ömür *uzan-*, söz *uzan-*, diken *uzan-* gibi farklı şekillerde belgelenmiştir:

- 11 (a) Mere herze merze söyleme *kanuğa susanma* gel and iç didi⁴⁹.
 (b) Çok olur ki istiska *dalak büyünmekten* ve şişmekten sonra ciğer zaif ola⁵⁰.
 (c) *Ömrüm uzandukca* yazuğum çok oldu ey acep neyleyin?
 (d) Eger anı şerh edersevüz *söz uzanır*.
 (e) Bağban kocalır, *diken uzanur*⁵¹.

susan-, *uzan-*, *büyün-* fiilleri, bu hâllerıyla meçhullük de ifade edebildiği için sözcüğü bağlamıyla sunmayan kaynaklara temkinli yaklaşılmalıdır. Söz gelimi Ağakay tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük'te *susan-* fiili yer almakta, ancak verilen örnek Rize ağzındaki durumla örtüşmemekte, meçhullük taşımaktadır: “*susanmak*. (ösz) herhangi biri susamak: *Susanınca* su içilir⁵².” Rize ağzında bahsi geçen fiillerin susamak, büyümek ve uzamak anlamlarında kullanıldığı ve -n- ekinin bu fiillerde çatı fonksiyonuyla işlemediği aşağıdaki örneklerde görülmektedir:

- 12 (a) e oğul dedi bizum burda bi ajdağar vardu her sene dedi geldi dedi her gún bi kız veyähöt bi adam yer biza su veru dedi...ajdağar geldi öv dedi ola benum kısmetum bi daneyidi bu ne kada *susandı* bu millet kı dedi iki oldu kısmetum⁵³
 (b) ormanda eşeğini bi ağaca bağlar bi kaç odun kestuktan sora gâyet fazla *susanur* der kı bu etrâfa bi bakâyim da bir su içeyim⁵⁴
 (c) işte bu bizum kız bu sene bu ne kada *büyündü* yirilendi bilsan çayluğa gûbreyi veriyi yardım edeyi işte boyledu şini misir var hessetten iş bitmez çoluk çocuk hizmetini edeysun
 (ç) uy babannen doysun paşam sen ne kada *büyündün* görmeyeli
 (d) ne kada *uzandın* dal kıbi oldun bi gûzelluk geldi sağa kı⁵⁵

Ekin söz konusu fiillerde pekiştirme görevi üstlendiği söylenebilir. Çatı eklerinin pekiştirme (berkitme) işlevi araştırmacılarca dile getirilmiştir⁵⁶. Gülsevin “fiil kökleri (veya tabanı) üzerine gelen her bir çatı eki o kökü (veya tabanı) iki şekilde etkilemektedir. Çatı ekini almış fiil ya pekiştirilmiştir ya da

⁴⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

⁵⁰ *Tarama Sözlüğü*, C: I, TDK Yayınları, Ankara 2019, s.746.

⁵¹ *Tarama Sözlüğü*, C: VI, TDK Yayınları, Ankara 2019, s. 4050.

⁵² Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, Yeni Matbaa, Ankara 1955, s. 675.

⁵³ Günay, *a.g.e.*, s. 199.

⁵⁴ Günay, *a.g.e.*, s. 241.

⁵⁵ Bu örnekler, makale yazarı tarafından Rize'nin merkez köylerinden derlenmiştir.

⁵⁶ Funda Kara, “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 2016; Selma Gülsevin, “Tarihî Türk Lehçelerinde Çatı Eklerinin Üst Üste Gelişlerinde Sıra Dışı Kullanışlar Üzerine”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 91, 2022, s. 176.

özne veya nesnesini değiştirmiştir.” demektedir⁵⁷. Genellikle *çatı eklerinin üst üste gelmesiyle* ortaya çıkan pekiştirme işlevine hem tarihi Türk lehçeleri hem de Türkiye Türkçesinde işaret edilmiştir. DLT’de yer alan *tikilin-, şeşilin-, tutulun-*; Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait Kuran tercümesinde tespit edilen *verinil-, vurunul-*⁵⁸ ya da standart Türkçedeki *yazdırt-, kırdırt-* gibi fiiller, bu işlevin ürünüdür. Bu fiillerde eklerin biri çatıyı işaretlerken diğeri pekiştirmektedir. *susan-, büyüün-, uzan-* fiillerinde ise farklı bir durum söz konusudur. Burada pekiştirilen çatı değil, *fiilin anlamıdır*.

Rize ağzında -t- eki de pekiştirme göreviyle dikkat çekmektedir. Ettirgen/oldurgan eki olarak bilinen -t-⁵⁹, *çatı kategorisinde* eylemin bir başka varlığa yönelmesini (uyu-t-) veya eylemi bir başkasına yaptırmayı (boya-t-) kodlar. Standart Türkçede bu şekilde oluşmuş bazı ettirgen çatılı fiillerin Rize ağzında *ettirgen olmadığı* kullanımlar görülmektedir. Bu fiiller, *boyat-, kaşıtt-, yolat-, dayat-, ayirt-, kızlet-* fiilleridir. Günay, -t-’nin bu tarz işleyişini “gerçek fonksiyonuna aykırı” olarak değerlendirmektedir⁶⁰.

13 (a) ben yağlı boya yaparum araba *boyaturum* (boyarım) eyi dedi alalum seni dedi bizum garaja⁶¹

(b) kardaşumun evuni *boyatti* (boyadı) ekrem gidu bulalim oni neyisa parası veriruk⁶²

(c) büyük bi fuçiya kaynamış suyi doldurdi anasinun üzerini soydi anasini fuçiya kodi tabi koçakariyi haşladi koçakari eldi koçakari eldi biraz söra koçakariyi fuçidan çıkardi kodi-ni iskemiye *dayatti-ni* (dayadı onu) duvara⁶³

(ç) -dedē –nē –beni mi çok seversun Ali Rizāyi mi –senlan oni *ayirtmam* (ayırmam) birbirinden⁶⁴

(d) hiç bi baba evladini birbirinden ayirtmaz (ayırmaz)⁶⁵

⁵⁷ Gürer Gülsevin, “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”, *İlmî Araştırmalar* 6, 1998, s. 126.

⁵⁸ Fiiller sırasıyla “(tahta vb.) dikilmek, çözülmek, tutukluk yapmak, verilmek, vurulmak” anlamlarına gelmektedir. Bkz. Selma Gülsevin, “Tarihî Türk Lehçelerinde Çatı Eklerinin Üst Üste Gelişlerinde Sıra Dışı Kullanışlar Üzerine”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 91, 2022, s. 182-184.

⁵⁹ - t ekinin bir başka çatı eki üstüne gelmeden pekiştirme yaptığı örnekler, nadiren standart Türkçede de görülmektedir. Kara bu fiillerde -t-’nin görevini “eyleyenleri ve cümlenin anlamını” kuvvetlendirme, pekiştirme olarak belirler: Ağzımı kapadım/kapattım; ısla-/ıslat-. Kara, *a.g.e.*, s. 1211.

⁶⁰ Günay, *a.g.e.*, s. 124.

⁶¹ Günay, *a.g.e.*, s. 224.

⁶² Bu örnek, makale yazarı tarafından, Rize-Gündoğdu-Taşlık’tan derlenmiştir.

⁶³ Günay, *a.g.e.*, s. 218.

⁶⁴ Günay, *a.g.e.*, s. 271.

⁶⁵ Bu örnek, makale yazarı tarafından, Rize Merkez’den derlenmiştir.

- (e) keloğlan gelmiş kapiyi vurmuş vay ana geldi malun sâyibi geldi derken tavâyi bi tarafa *kizletmişler* (gizlemişler)⁶⁶
- (f) burnunun deluğünden girdi beynine oturdi oturduğı vakita başladı ordan isirmağa oriya isirmağa durduğı gibi *kaşıtma* (kaşıma) olmaz bi şe olmaz bi yumruk vurdi kafasına⁶⁷
- (g) çok kaşinsa sopalana *kaşıtırum* (kaşırım) sopa beni kultardi eskiden bi paçi bulunudi şini nere bulusun paçiler okula⁶⁸
- (ğ) ha bu yükleri keloğlan *yolatmış* (yollamış)⁶⁹
- (h) anan buları *yolatmış* (yollamış) çuvalı *boşat* misir fasulya kabak fazla var eksesuk yok⁷⁰

-n- ve -t- eklerinin *fiilin anlamını pekiştirme işlevinin* izleri, Eski Türkçeye gitmektedir. Eski Türkçede çatı eklerinin işlevlerini ele aldığı çalışmasında Yıldız, böylesi kullanımları tespit etmiştir. *ayt-*, *kölit-*, *todun-*, *okın-* gibi fiiller bunlardan bazılarıdır. Yıldız bu durumu, -n- ve -t- eklerinin “işlev kaybı” olarak belirlemiştir⁷¹. Ancak bu ne bir işlev kaybıdır ne de Günay’ın dediği gibi “gerçek fonksiyona aykırı” bir işleyiştir. Yalnızca eklerin çok işlevli olduklarının göstergesidir.

- 14 (a) okı-: okumak
okın-: okumak
munu emdi artuk bağırsaklıkın bitip koddum öt saw kumarı *okın*
İşte şimdi büyük bir bağıllıkla sana vasiyetim olan öğütlerimi yazıp bıraktım, *oku*.
- (b) tod-: doymak
todun-: doymak
boğuz bir *todunsa* iki kün barır egin kedse bir ton iki yıl kalır
Boğaz bir *doyarsa* bu iki gün devam eder, sırta giyilen bir elbise iki yıl dayanır.
- (c) ay-: söylemek
ayt-: söylemek
açar *aytıp* bir atlıg barmış teyin ol yolun yorısar uç tedim
Ona *sorup* ‘Bir atlı gitmiş olduğuna göre o yol ile gidebilirsek...’ dedim.
- (ç) köli-: gömmek
kölit-: gömmek
bukası aşnu önüp teginiğ yumburu yatgurup dört adakın inleyü *kölitdi*

⁶⁶ Günay, *a.g.e.*, s. 242.

⁶⁷ Günay, *a.g.e.*, s. 268.

⁶⁸ Bu örnek, makale yazarı tarafından, Pazarköy’den derlenmiştir.

⁶⁹ Günay, *a.g.e.*, s. 242.

⁷⁰ Bu örnek, makale yazarı tarafından, Pazarköy’den derlenmiştir.

⁷¹ Muharrem Yıldız, *Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, SBE, Eskişehir 2014.

Boğa (onun boğası?) öne geçerek prensi yere yuvarlayıp dört ayağı ile burğu gibi dönerek onu yere gömdü⁷².

Sonuç

Rize ağzı, Kuzeydoğu Anadolu ağızlarından. Fonetik, leksik, morfolojik, sentaktik, semantik katmanlarda standart Türkçeden kimi zaman farklılaşan Rize ağzında, “*ed-e*” kullanımı ile *-n-* ve *-t-* ekleri almış bazı fiiller dikkat çekmektedir. 2. tekil şahıs emir kipi çekimine “A” parçacığının eklenmesi ile ortaya çıkan “*ed-e*”, bazı Irak Türkmen Türkçesi ağızlarında da görülmektedir. Rize ağzında yalnızca *et-* fiilinde donmuş hâlde bulunan “A” parçacığının Karahanlı Türkçesi döneminde başka fiillerle de işlediği bilinmektedir.

Rize ağzının standart Türkçeden farklılaştığı durumlardan biri de *-n-* ve *-t-* eklerini alan bazı fiillerle ilgilidir. Rize ağzında *-n-* eki dönüşlülük, meçhullük, edilgenlik bildirmeden *susa-*, *uza-* ve *büyü-* oluş fiillerine gelebilmektedir. Aynı şekilde *-t-* ekinin *boyat-*, *kaşit-*, *yolat-*, *dayat-*, *ayirt-*, *kızlet-* fiillerinde ettirgenlik veya oldurganlık üretmeden kullanılması, Rize ağzında yaygındır. *-n-* ve *-t-*’nin bahsi geçen fiillerdeki işlevi, onların anlamını berkitmektir ve bu görevleri Eski Türkçeden mirastır.

KAYNAKLAR

- AĞAKAY, Mehmet Ali, *Türkçe Sözlük*, Yeni Matbaa, Ankara 1955.
- ALTIN, Mehmet, “Kur’ân’da Te’kid Üslupları ve Çeşitleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 8, S: 18, 2017, ss. 167-186.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Atebetü'l-Hakayık*, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I- Metin*, Ankara 1991.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig II- Çeviri*, TTK Yayınları, Ankara 1985.
- BANG, Willy ve ARAT, Reşit Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1936.
- BARUTÇU, F. Sema, “Türk Dilinde Enklitik Edatlar Üzerine çı/çu”, *Kök Araştırmalar Dergisi*, 3 (2), 2001, ss. 75-86.
- BEKTENOV, Z. ve BACIYEV, T., *Kırgız Adabiyatı*, Şam Baspası, Bişkek, 1993.
- BİRAY, Nergis, “Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: 4/3, 2015, ss. 955-994.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1994.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Türkçemizdeki -ğil ve -gil Emir Eki”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1971*, TDK Yayınları, Ankara 1989, ss. 1-10.

⁷² Yıldız, a.g.e., s. 46-49; 215-217.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Die Anatolischen und Rumelischen Dialecte”, *PhTF I*, Aquis Mattiacis Apud Franciscum Steiner, Wiesbaden 1959, ss. 239-260.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Anadolu Diyalektolojisine Dair Bir Deneme”, *Türk Dili Belleten*, Ankara 1946.

DİLEK, Leyla, *Gagavuz Türkçesindeki Tasarlama Kiplerinin Semantik Düzlemde İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, SBE, Siirt 2021.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S: 2, 2008, ss. 35-56.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.

ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek, “Nogay Türkçesinde Emir Kipinde Kullanılan –GIR Eki Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, 2008, ss. 161-168.

GARKAVETS, Aleksandr, *Kıpçakscoe Pis'mennoe Nasledie III-Kıpçakskiy Slovar*, Almaty, Kasean Baur, 2010.

GÜLSEVİN, Gürer, “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”, *İlmi Araştırmalar* 6, 1998, ss. 125-146.

GÜLSEVİN, Selma, “Tarihî Türk Lehçelerinde Çatı Eklerinin Üst Üste Gelişlerinde Sıra Dışı Kullanışlar Üzerine”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 91, 2022, ss. 173-188.

GÜNAY, Turgut, *Rize İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara 2003.

HAŞİMİ, Ahmet, “Kutadgu Bilig’de Pekiştirme Amacıyla Kullanılan Sesbirimler, Biçimbirimler, Sözcükler ve Sözcük Grupları”, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 2021, ss. 19-33.

HAYASHİ, Tooru, “Dialects on the Eastern Turkish Coast of the Black Sea: A Preliminary Report”, *Gengo Kengyu* 85, 1984, ss. 91-107.

ISMAEL, Luqman Nader, *Irak Türkmen Türkçesinin Bayat Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 2013.

İPEK, Birol, *Türkçede Pekiştirme Edatları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ 2009.

KARA, Funda, “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 2016, ss. 1204-1215.

KARAHAN, Leyla, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara 1996.

KARATAŞ, Meryem, *Kırgız Türkçesinde Pekiştirici Unsurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, LEE, Ankara 2020.

KASIMBEK, Tölögön, *Sıngan Kılıç*, Bişkek 1998.

KOMSH, Taha Bayar Hakeem, *Irak Türkmen Türkçesi Tazehurmatu Ağzı (Şekil Bilgisi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Trabzon 2022.

KORKMAZ, Zeynep, “Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili Dergisi*, 2009, ss. 696-709.

- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1992.
- KRİMOV, Magomet, *Aybetli Kırk Avıl, Avıldaslarım*, Çerkessk 1986.
- ÖZER, Ayşe, *Halfeti Türkmen Ağzı (Giriş- İnceleme- Metinler- Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 2020.
- ÖZKAN, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Cümle, Sözlük, Metin Örnekleri*, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- RZAZADE, Vafa, *Azerbaycan Türkçesinde Kiplik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara 2022.
- SALAN, Musa, *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara 2016.
- SERTKAYA, O. Fikri, "Bolsunğıl Tep Tediler", *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül-3 Ekim 1988)*, Ankara 1996.
- SEZER, Mehmet Ali, *Arap Gramerinde Te'kid*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ 2003.
- SHUKUR, Hussein Ahmed, *Irak Türkmen Türkçesinin Tuzhurmatu Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, SBE, Eskişehir 2020.
- SÖKMEN, İsmail, *Bismil Türkmen Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara 2011.
- Tarama Sözlüğü*, C: I, TDK Yayınları, Ankara 2019.
- Tarama Sözlüğü*, C: VI, TDK Yayınları, Ankara 2019.
- TOLKUN, Selahittin, "Kırgızca -GXIA Ekinin Menşei", *Turkish Studies*, 4(3), 2009, ss. 2159-2170.
- USTA, Çiğdem, *Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Kırıkkale 2013.
- ÜRKMEZ, Elanur, *Kazak Türkçesinde Kiplik: Morfo-Sentaktik Semantik Bir Analiz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Manisa 2019.
- ÜSTÜNER, Ahat, *Türkçede Pekiştirme*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2003.
- ÜSTÜNOVA, Kerime, "Sözlüksel Çatı-Söz Dizimsel Çatı Ayrımı", *IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bilge Tonyukuk Anısına*, Ankara 2021, ss.1931-1944.
- VƏLİYEV, Abdulla H., *Azərbaycan Dialektologiyası*, ADU Nəşriyyatı, Bakı 1975.
- VULGARZADE, Sultan, "Atebetü'l-Hakâyık'ta Bir Emir Eki", *Karadeniz Araştırmaları*, 59, 2018, ss. 297-305.
- YILDIZ, Muharrem, *Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, SBE, Eskişehir 2014.
- YILMAZ, Engin, "Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2001*, TDK Yayınları, Ankara 2003, ss. 251-289.
- YUSUPOV, Ferit, "Tatar Şive Dilindeki Emir, Niyet ve İstek Kipleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 2014, ss. 12-50.